

USE OF THE CONCEPT OF GOOD AND EVIL IN THE KARAKALPAK LANGUAGE

G.Bekbosinova

Doctoral student of Karakalpak State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14523635>

ARTICLE INFO

Received: 12th December 2024

Accepted: 18th December 2024

Online: 19th December 2024

KEYWORDS

Concept, good, bad, religious belief.

ABSTRACT

In this article, the concept of good and evil in the Karakalpak language is used in the Karakalpak language based on the example of the works of G. Davletova. Information is given on the situation of the use of good and evil in different senses.

QARAQALPAQ TILINDE “JAQSILIQ” HÁM “JAMANLIQ” KONSEPTINIŇ QOLLANILIWÍ

G.Bekbosinova

Doctoral student of Karakalpak State University

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14523635>

ARTICLE INFO

Received: 12th December 2024

Accepted: 18th December 2024

Online: 19th December 2024

KEYWORDS

Konsept, jaqsılıq, jamanlıq, diniy isenim.

ABSTRACT

Bul maqalada qaraqalpaq tilindegi “Jaqsılıq” hám “Jamanlıq” konseptiniŇ qaraqalpaq tilinde qollanılıw ózgesheligin G.Dawletova miynetleri misalında dálillep úyrenildi. Jaqsılıq hám jamanlıqtıń kóp mánide qollanılıw jaǵdayı haqqında maǵlıwmat berilgen.

Jaqsılıq hám jamanlıq-ádep normalarındaǵı jup túsiniklerdiń biri. Bul túsinik insanlardıń is-háreketine, sociallıq hádiyselerge berilgen bahalawdı bildiredi. Jaqsılıq-eń joqarı páziyet bolıp, muqaddes kitap Avestodan baslap házirgi ádebiy kitaplardıń baslı temalarınan esaplanadı. Jaqsılıq insannıń ádep-ikramlılıq normalarında óz kórinisin tawadı hám oǵan kemtarlıq, aqkókireklik, mártlik, hadallıq, doslıq, insaplılıq, ádatlılıq sıyaqlı páziyetlerler kiredi. Jamanlıq jaqsılıqtıń qarama-qarsı túsinigi bolıp shaxs hám jámiyettiń rawajlanıwına tosqınlıq qılıwshı illet. Jalataylıq, dushpanlıq, haramlıq, áshkózlik sıyaqlı illetlerdi tilimizde jamanlıqtıń elementleri sıpatında tilge alınadı.

Tilimizde “Jaqsılıq” túsinigin bildiriwshı sózlerdiń ishinde “jaqsı” sózi substantivlesip túrli mánilerde qollanıladı. Máselen:

Shayıra dostım Biybiajar,

Jaqsı qız ediń biyhazar. (“Qádirdanım Biybiajarǵa”)

Bunda jaqsı qız obrazında qız bala ushın eń aǵla páziyetler iybelilik, gózzallıq, shiyrin sózlilik, hadallıq sıyaqlı mánilerdiń barlıǵın boyında jámlegenligi túsiniledi. Jane de, kimdur

joqarı nátiyjelerge erisse yáki jaqsı ámeller islese jaqsı sóziniń ornına “zor”, “aǵla”, “alıq” sózleri qollanıladı:

Jaslayıńnan **zor** shayır qız ataldıń,

“Jetkenshekte” mıńsan sálem xat aldıń. (G.Dáwletova)

Quwırshaqlar qollarında biylendi,

Teatrdá bárshesinen **alıqsız**. (G.Dáwletova)

Zor, alıq sózleri tilimizde jaqsınıń da jaqsısı mánisinde, eń shıńı sıpatında qaraladı. Yaǵnıy jaqsıǵa salıstırǵanda odan da jaqsısı mánisinde. Házirgi awızeki sóylewde “alıq” sózi qollanıwdan shıǵıp qalǵan sózlerdiń biri sıpatında yaǵnıy gónergen sózler sıpatında qaraladı. Bul sózdiń ornına házir “zor” sózi ónimli qollanıladı.

Jaqsılıq obrazı dos, yaran sózi arqalı ónimli beriledi. Bunda yaran sózi kórkem shıǵarma tilinde ónimli qollanılsa, dos sózi awızeki sóylewde ónimli qollanıladı.

Ómirde hesh kórmegenmen shaǵınıp,

Dos yarandı júrmen bárha saǵınıp. (“Ómir degen gúzarda”)

Islam dininde jaqsılıq hám jamanlıq perishte hám shaytan obrazlarında beriledi. Shaytan-islam, xristian hám basqa dinlerdiń táliymatına kóre, jawız ruwx yáki jawız ruwxlardıń baslıǵı, dúnyadaǵı jawızlıqlardıń ayıpkeri, adamlardı gúnaǵa jetelewshi kúsh. [3,11-34] Shaytan haqqındaǵı túsinik “satanas” formasında grek tilinen xristyan ádebiyatlarına, onnan Evropa tillerine, “satana” formasında grek tilinen xristyan ádebiyatlarına, onnan evropa tillerine, “satana” formasında rus tiline ótken. Quranda aytılıwınsha, shaytandı quday ottan jaratqan, keyin aytqanın qılmaǵanı ushın onı tasboranǵa ılayıq dep náletlegen. Biraq Allatala bendelerin onıń qılwalılarına aldanbawın sınap kóriw ushın shaytanǵa múddet bergen. Sonıń ushın ol barlıq adamdı joldan azdırıwǵa háreket etedi. Tilimizde shaytan sózi hayyar, sum insanlarǵa qarata qollanıladı.

Jortaǵa kúlim qaǵıp, júzi bejerip,

Shaytanıń qılwasın minsiz bejerip...

(“Shaytanlar dástinen allam saqlasın”)

Perishteler islam dininde málim bir wazıypanı orınlawshı, hár bir adamnıń sawap hám gúnasın esaplap barıwshı, dozax hám jánnet esiklerine dárwazabanlıq qılıwshılar esaplanadı.

Alǵıs alǵan ğumshaların soldırmas,

Perishteler kirpikke kir qondırmas.

(“Erteń ul qızıńnıń kamalın aytsa”)

Bul perishte sózinen xalıq arasında “Periyzat”, “Perixan”, “Periyjamal”, “Peribiybi”, “Peribiyke”, “Perigúl”, “Periyda” t.b. atlar bar bolıp, olardıń barlıǵı da jaqsılıq nurın taratıwshı bolsın, perilerdey shıraylı qız bolsın, jurgen jerinde perishte joldası bolsın degen jaqsı niyetler menen qoyılǵan isimler esaplanadı. [6,79]

Diniy konsepsiyǵa kóre, ólim (ájel) ruwxtıń deneden baspanasız qalıwı menen júzege keliwshi hádiyse bolıp, Allanıń qúdireti menen ájelbasınan-aq mańlayǵa jazılǵan boladı. Sonıń ushın da tilimizde “Táǵdir”, “Mańlayǵa jazılǵanı”, “Deminiń tawsılǵanı” sıyaqlı isenim túsinikleri bar. Bul ólim, ájel túsinigi de jamanlıqtıń shın mánisinde jaman túsinigi esaplanadı. Shayır shıǵarmalarında bunı tómendegi qatarlardan kóriw múmkin. Máselen:

Sum **ájelge** shara bar ma ayt qanday?

Gúlparshın gúl júzliń qayttı dúnyadan.

(“Gúlpارشin gúl júzliń qayttı dúnyadan”)

Metaforalıq usılda da jamanlıq obrazların beriw kórkem shıǵarmada utımlı usıllardıń biri. Bunda haywanlar tımsalında adamlardıń háreketleri beriledi. Máselen:

Shıǵadı jolıńnan **saǵal, túlkiler,**

Jılan jıljır, dus keledi **kirpiler,**

Talıp tayǵanasań **maymillar** kúler,

Jaqsıǵa jantasıp júргеysen, qızım

(“Qızım, saǵan aytaman”)

Búgin **qumay qusı** basıńa qonıp,

Alpıstıń asqarına kelip qalıpsız.

(“Milliy dástúr sanaǵa siz qanıqsız”)

Bul keltirilgen qosıq qatarlarında saǵal, túlki, jılan obrazları hayyar, simsik, shaǵıp sóylewshi insanlardı bildirirse, kirpi obrazı arqalı gápi deneńe tikendey batıwshı insanlardı, maaaymıl obrazı menen keypi-sapaǵa, oyın-kúlkige berilgen adamlar obrazın bizge kórsetip turǵanday. Ekinshi mısalda bolsa biziń elimiz túsiniginde qumay qusı baxt, jaqsılıq tımsalı esaplanadı.

Jamanlıq túsinigin ańlatıwda jaman, bale sıyaqlı sózlerden ónimli qollanıladı. Máselen:

Shúkirmiz ǵoy, xalayıq,

Sál azıraq shıdayıq,

Báleden awlaq bolayıq,

Zerdeli qaraqalpaǵım.

Sonday-aq, qaraq kún sózi arqalı da jamanlıqtıń elementleri beriledi.

Umıtpa **qara kúnlerdi,**

Biymáwrit solǵan gúllerdi.

Bunda “qara kún” ótmishtegi jaman waqıya, jamanlıqlardı bildiriwde qollanıladı. Sonday-aq, dushpan, jaw sózi de jamanlıq obrazın beriwde ónimli qollanıladı.

Hár perzent Allayar bolǵay,

Tula boyı ar bolǵay,

Dushpanǵa jollar tar bolǵay,

Arzıwlı qaraqalpaǵım. (“Dáwranlı qaraqalpaǵım”)

Bazıda kórkem shıǵarmalarda táriyxta belgili insanlardıń obrazı onıń atın keltirgende-aq jaqsı yáki jaman obraz ekenligi belgili boladı. Máselen;

Massaǵetti jeńemen dep keldiń be?

Ayt, jawız **Kir!** Kelgendegi dártiń ne? (“Tumarisa monologi”)

Sıldır-sıldır suwǵa tolsa jılǵalar,

Miywalınıń baǵı jaynap ırǵalar,

Sarkoplı Allayar baydıń qızıman,

Tınıǵımdı bılǵar **Taysha** bátshaǵar.

Qolda qılısh kewilimde Alla bar. (“Gúlayım batır páryadı”)

Birinshi mısaldaǵı Iran patshası bolǵan Kir jıllar dawamında Ámiw jerlerine topılıs jasap tınısh xalıqtı búlginshilikke salıp kelgen. Sonlıqtan da ol jawız, dushpan obrazında bizge belgili. Tayshıxan obrazı bolsa Sarkop eline búlginshilik salǵan, Gulayım batır menen gúreste jeńilgen, qalmaq eliniń patshası zalım xan obrazı ekenligi belgili. Al, Tumaris obrazı bolsa

márt, jawinger ana tımsalında túsınılıp, eliniń bir qarıs jerin de jawǵa bermey gúresken qaharman hayal tımsalında gewdelenedi. Máselen;

Jaw láshkeri ór jaǵıma ótpesin,
Qayǵıdaman, qabırǵamdı sótpesin,
Tumaristiń tánde janı turǵanda,
Bir qarıs jer jaw tárepke ketpesin. (“Tumarisa monologi”)
Seni deyip ayǵa shaptı sherlerim,
Ernazar, Allayarday batır erlerim,
Jan berip jan aldı **Maman** erleriń,
Qatıp qalǵan kókirektegi sher ushın.

(“Quwan xalqım, ǵárezsizlik dem ushın”)

Bul qatarlardıń ózinen-aq naǵız eli ushın hesh nárseden qaytpaytın, elim dep eńirenetuǵın hayal obrazı kóz aldımızǵa sáwlelense, ekinshi misalda Ernazar, Allayar, Maman sıyaqlı táriyxtaǵı batırlardıń obrazı berilgen. Bunday batırılıqtıń ózi jaqsılıq konseptiniń baslı elementlerinen esaplanadı. Bul obrazlardı elimiz jaqsı kórgenlikten elege shekem perzentleriniń atın usılay atap kelmekte.

Sonday-aq, jaqsı hám jaman sóziniń mánisin aq hám qara reńleri arqalı kórkemlep jetkeriw ádebiyatta ónimli qollanıladı. Bul aq hám qara reńleri predmettiń tek túr-túsin, reńin ańlatıp qoymay geyde óziniń negizgi mánisin ózgertip, awıspalı mánilerde de qollanıla beredi. Belgili tilshi ilimpaz A.Bekbergenov óziniń “Qara sóziniń mánisleri haqqında” dep atalǵan maqalasında “Reńdi bildiriwshi sózlerdiń ishinde, ásirese aq hám qara sózleriniń atqaratuǵın mánileri kóp. [1,55] Bul sózler dáslep belgili bir reńdi ańlatıp, sonıń ala olar abstrakt oylawdıń rawajlanıwı nátiyjesinde basqa da mánilerdi bildire baslaǵan”,-dep jazadı. Aq hám qara sózleri basqa túrkiy tillerinde de óziniń birinshi tiykarǵı mánisinen bólek, basqa mánilerde de keń qollanıladı. Sonlıqtan reńdi bildiretuǵın sózlerdi izertlewshiler aq hám qara sózlerine ayırıqsha toqtaǵan. [5,21-31]

Tilshi R.Sankibaeva óz miynetinde aq hám qara reńleri haqqında bilay deydi: “Awıspalı mánide qollanılgan aq hám qara kelbetlikleriniń semaları tildiń táriyxıy rawajlanıwı dawamında qalıplesip, pikirdi jáne de tásirli hám obrazlı etip beredi. Qaraqalpaq xalqınıń bay awızeki dóretpelerinde, klassik shayırlar shıǵarmalarında, jazıwshı hám shayırlar shıǵarmalarında aq sózi bir neshshe mánide qollanǵan. Olardıń kóbisi unamalı mánilerdi ańlatadı. [4,12] Máselen, solardıń biri “haq, hadal, jamanlıǵı joq” mánilerin bildirip kelgen. Aq kókirektiń atı ozbaydı, tonı tozbaydı. (naqıl) Qalpaǵım qaradur, kewilim aqdur, júregimiz jaqın ara uzaqdur. (G.Dáwletova)

Solay etip, tilimizde jaqsılıq hám jamanlıq túsiniǵı hár túrli mánide qollanıw ózgeshelikke iye ekenligin kórip shıqtıq. Bul sıyaqlı konceptler basqa tillerde keń kólemde izertlengen. Demek, qaraqalpaq tilinde de izertleniw zárúrligi bar ekenligi sózsiz.

References:

1. Бекберенов А. Қара сөзиниң мәнислери ҳаққында.«Вестник каракалпакского филиала АН Узбекистана» 1969, №4.
2. Дәўлетова Г. Ҳәзирети ҳаял. Нөкис, 2022.

3. Jeffrey Burton Russell, The Devil: Perceptions of Evil from Antiquity to Primitive Christianity, Cornell University Press 1987 [ISBN 978-0-801-49409-3](#).
4. Санкибаева Р. Қарақалпақ тилиндеги ақ хәм қара сөзлериниң мәнилери хәм қолланылыўы. Нөкис, 2020.
5. Содиқова М. Қора сўзи ва унинг манолари. Тилшунослик масалалари . Тошкент, 1960.
6. Пахратдинов Қ., Ержанова Д. Қарақалпақ адам атларынын түсиндирме сөзлиги. Нөкис, 2022 ж.